

VÝSKUM PROVENIENCIE V KULTÚRNYCH DEJINÁCH

Ivona Kollárová

Provenance Research in Cultural History

Abstract: The study compares theoretical approaches of provenance research in book culture history with the author's experience acquired in the treatment of the historical book collection in the Central Library of the Slovak Academy of Sciences. Book archaeology has provided results in the form of the reconstruction of book collections and confronted the discipline with the question of the demythologised function of the book in cultural history, where the book is not only a medium but also an object of collecting. The study indicates the pitfalls of research in current institutional frameworks. On several examples, it explains not only the limitations but also the as-yet unused cultural-anthropological potential of the provenance knowledge application. It sees the future of provenance research in the use of information technologies, in the interdisciplinary and methodological co-existence with other historical disciplines.

Keywords: Provenance – book culture history – historical libraries – cultural history – reading history – methodology

Téza o význame provenienčného výskumu je niekoľko desaťročí súčasťou teoretickej paradigmy dejín knižnej kultúry. Disciplína považuje za predmet svojho skúmania spoločenskú funkciu knihy¹, respektíve funkcie, ktorú mala kniha v jednotlivých etapách vývoja spoločnosti. Dnes sa na knihu a typographeum pozeráme v kontexte dejín médií a v širšom historicko-antropologickom kontexte. Aj vďaka tomu sa zmysel provenienčného výskumu mení. Poznanie provenienčného pozadia knihy je prístupovou cestou do hlbšieho kulturologického poznania.

K dejinám knižníc neodmysliteľne patrí vznik a zánik, presuny, rekonštrukcie, straty, krádeže a fyzická deštrukcia a to bez ohľadu na storočie a končiny.² Kniha a knižnica je ako materiálny artefakt mimoriadne nestabilná. Knižné zbierky, ktoré vznikali počas storočí, dnes neexistujú, v lepšom prípade máme k dispozícii ich torzá alebo jednotlivé knihy s provenienčnými stopami. Z času na čas sa objaví súpis. Tento stav inšpiroval mohutný výskum a rekonštrukcie knižných zbierok v 70.–90. rokoch 20. storočia. Viedol ku konštatovaniu o bohatosti inštitucionálnych a súkromných knižníc predovšetkým elitných vrstiev spoločnosti na našom území.³ Zároveň nás postavil pred poznanie, ktorým disponovali už komentátori typographeu v 18. storočí: Zberateľstvo nie je totožné s čitateľstvom.⁴ Kniha nebola

len nosičom informácií, prostriedkom vzdelávania a upevňovania náboženského presvedčenia. Vlastniť knižnú zbierku znamenalo preukázať svoj spoločenský status. Zberateľstvo bolo módou, ktorá má korene v staroveku. Túžba po poznaní a sebazdokonaľovaní je v nej druhoradá alebo žiadna.⁵

Archeológia knihy nás postavila pred zložitú otázku: Otázku o demytologizovanej, moderne vnímanej funkcii tlačenej knihy v dejinách civilizácie. S jej metodologickou výbavou sme pravdepodobne schopní nájsť len čiastočnú alebo žiadnu odpoveď. Pred nami stojí analýza čitateľstva ako jedna z interdisciplinárnych a teda aj metodologicky zložitejších tém. Ako ho pochopiť prostredníctvom poznámok pozostalostných alebo iných súpisov knižnic alebo marginálnych poznámok v knihách? Zdá sa, že svoje zážitky z čítania, vzťah ku knihe a teda aj skúmanú „funkciu“ si doboví čitateľa zobrali so sebou. Analýza čitateľstva je na 90 % interpretácia neexistujúceho prameňa. Prináša metodologické vákuum. Snaha o oživenie dobového čitateľa nás viedla k preceňovaniu zachovaných zbierok ako pramennej bázy a prispela k mytologizácii knihy, k jej nadhodnocovaniu. Ani francúzska historicko-antropologická škola reprezentovaná v tejto oblasti najmä Rogerom Chartierom sa nedostala ďalej ako k teoretickým koncepciam

¹ ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Systém dejín knižnej kultúry. In *Kniha. '85 '86: Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 63–75.

² Napríklad: *Bibliotheca Nationis Hungariae: Die Ungarische Nationalbibliothek in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle: Der Katalog aus dem Jahr 1755*. Hrsg. von Ildikó Gábor; unter mitw. von Silke Trojahan; mit Beitr. von István Monok und Dorothea Sommer. - Hildesheim [etc.]: Olms, 2005.

³ Rekonštrukcie osobných a inštitucionálnych knižníc majú veľké množstvo výstupov v odbornej literatúre. Napr.: SABOV, Peter a kol. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku*. III. zv. Martin: Slovenská národná knižnica, 2009.

⁴ Napríklad: MONOK, István. Leser oder Sammler? Die Veränderungen der Buchsammel- und Lesegewohnheiten an der Wende des 17. zum 18. Jahrhunderts. In *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts*, 12, 1997, s. 127–142.

⁵ Johann Friedel na to poukázal satiricky zveličujúcim spôsobom: FRIEDEL, Johann. *Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin*. 2. verb. Auflage. Leipzig und Berlin: [b. t.], 1784, s. 373.

a analýzam katalógov rôznych knižných pozostalostí, čo nám ale stále nehovorí veľa o recepcii tlačenej knihy. Mimo disciplíny však už vznikajú pokusy o transdisciplinárne podchytenie čitateľstva ako socio-biologického a psychologického javu.⁶ Aké miesto má v tomto skúmaní provenienčný výskum?

Provenienčný výskum sa neuskutočňuje ako samostatný výskumný program. Je a vždy bol predovšetkým súčasťou spracovania historických knižničných fondov, teda jednej z elementárnych činností špecializovaných pracovísk. Nestráca sa zmysel, podstata, línia výskumu v praktickej každodennosti popisu, noriem a metódik? Nestráca sa v agende sprístupnenia rôznorodých zbierok a ich torz spravovaných v jednej inštitúcii? Bude možné tieto výsledky v budúcnosti spojiť celku? Bude možné ich „použiť“, interpretovať v kultúrnych dejinách? Tieto a podobné otázky si kladiem už niekoľko rokov pri spracovaní historických fondov Ústrednej knižnice SAV (ďalej ÚK SAV). Provenienčný výskum bol vždy súčasťou tohto spracovania.

Najväčšou a najznámejšou historickou zbierkou v správe ÚK SAV je Lyceálna knižnica v Bratislave. Jej dejiny boli až do 50. rokov 20. storočia súčasťou dejín bratislavskej evanjelickej cirkvi. Svoju prvú etapu prežila v rokoch 1606 až 1672. Potom ju zo zemského povrchu vymazal protireformačný tlak. O jej zložení máme len zlomky správ. Knihy s autografmi vtedajších bratislavských učiteľov sa z času na čas vynoria pri spracovaní historických zbierok v rôznych pamäťových inštitúciách.⁷

V roku 1724 bola knižnica znovu založená nákupom osobnej knižnice bratislavského evanjelického farára a darmi. Donačný trend pokračoval celé 18. a 19. storočie. Knižnica nevznikala systematickou akvizičnou politikou. Nebola tu programovo napĺňaná vízia o tom, čo má obsahovať, aby plnila svoje funkcie. Knihy získané spravidla darovaním spracovali a uložili. Dary sa integrovali do fondu na základe tematického ročlenia budovanej inštitucionálnej zbierky.⁸ Takouto akvizičnou stratégiou sa množili duplikáty. Poukazuje to na fakt, že darované knižnice mali veľmi podobný obsah. To je nie marginálna okolnosť, pretože nás vedie k úvahám o tom, ako sa knižnice priemerných duchovných budovali a na čo slúžili. Hromadiacich sa duplikátov sa však museli v rámci racionálneho budovania a úspory priestoru z času na čas „zbaviť“. Existujú doklady o tom, že sa to uskutočňovalo prostredníctvom predajov.⁹ Duplicita a multiplicita je napriek tomu príznačná aj pre teologickú časť knižnice. Ešte v 50. rokoch 20. storočia sa ju knihovníci pokúšali eliminovať nemilosrdným vyra-

ďovaním aj kníh zo 17. a 18. storočia, čo bolo o pár rokov neskôr v príkrom protiklade s trendom uchovávanía nena-rušených konzervačných fondov, v protiklade k vnímaniu unikátnosti duplikátu v jeho jedinečných prvkoch – väzbe, provenienčných a čitateľských záznamoch – a v protiklade k trendu rekonštrukcie osobných knižníc, z ktorých bola aj Lyceálna knižnica vytvorená.

Aké to má následky na provenienčný výskum? V dejinách knižnice nehrali rolu len akvizície, ale aj vyradovanie – vyradovanie častí personálnych zbierok. Uvažovanie o zberateľstve a čitateľstve dnes nutne prekračuje inštitucionálne limity a zrejme to viac či menej platí aj o iných historických zbierkach. Jedna personálna či inštitucionálna historická knižnica je dnes zachovaná v fondoch viacerých pamäťových inštitúcií. Dobrým príkladom je napríklad knižnica Daniela Krmana ml. (1683–1740). Jej časti sú rozptýlené vo viacerých knižniciach a niekoľko kníh s jeho vlastníckym záznamom sa dnes nachádza vo fonde Lyceálnej knižnice v Bratislave.¹⁰ Takýchto príkladov by sme našli veľa...

Výskum proveniencie je založený predovšetkým na zachytávaní vlastníckych záznamov zachovaných na knihách. V mnohých prípadoch sa naše poznanie začína i končí pri jednom – dvoch exlibrisoch či supralibrisoch. Nie vždy. Aj preto možno hovoriť o priemerných a nadpriemerných osobných zbierkach. Možno hovoriť o unikátnych vlastníckych a darovacích záznamoch osobností. Možno hovoriť o knihách ktoré putovali od jednej výraznej osobnosti k druhej a od nej k tretej.¹¹

Osoby, osobnosti, ich záujmy a kontakty sú prvou rovinnou provenienčného poznávania. V Lyceálnej knižnici takto môžeme nájsť autografy osobností európskeho významu – Martina Luthera, Philipa Melanchthona. Časti svojich knižníc tu majú uložené osobnosti národných dejín – Matej Bel, Samuel Hruškovíc, Juraj Tranovský a iní. Nájdeme tu zbierky učiteľov lýcea a menej známych dobových spisovateľov, intelektuálov spätých s evanjelickou cirkvou. Medzi nimi však aj exlibris dvojgeneračnej knižnice bratislavských pekára Karola Schätzela a jeho syna Karola Schätzela mladšieho... Výsledkom tejto roviny výskumu je teda veľké množstvo sociálne a kultúrne heterogénnych dát. Niekedy sú to však aj východiská pre rekonštrukciu osobných knižníc a poznávanie zberateľských záujmov vlastníka...

Príkladom nadpriemerného zberateľa s vyhranenou stratégiou a záujmami je bratislavský evanjelický intelektuál Michal Institoris-Mošovský.¹² Jeho vlastné akvizičné stratégie dnes nepreukazuje len zachovaná zbierka integro-

⁶ BICKENBACH, Matthias. *Von den Möglichkeiten einer „inneren“ Geschichte des Lesens*. Tübingen: Max Niemeyer, 1999; TREND, David. *The End of Reading: From Gutenberg to Grand Theft Auto*. New York: Peter Lang, 2010.

⁷ VIERIKOVÁ, Mária. Lyceálna knižnica v Bratislave. In *Historické knižničné fondy na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1988, s. 96–105; OKOLIČANYOVÁ, Vlasta. Autografy nemeckých humanistov Philippa Melanchthona a Victorina Strigela v Univerzitnej knižnici v Bratislave. In *Knižnica*, 11, 2010, č. 7, s. 35.

⁸ Výnimkou je tzv. Šimkova knižnica. Darca podmienil vo svojom testamente darovanie knižnice zachovaním jej celistvosti. Pozri: VIERIKOVÁ, s. 98.

⁹ Napríklad pálfyovská knižnica na zámku Červený kameň obsahuje knihy s pečiatkami knižnice ev. lýcea a záznamy o predaji duplikátov, napr.: *Ex duplicati veni expositi emit A. Lehotzky 1805*.

¹⁰ ZMETÁK, Igor. Historická knižnica Daniela Krmana. *Knižnica*, 4, 2003, č. 10, s. 474–476.

¹¹ O vzácnych autografoch: KOLLÁROVÁ, Ivona. Philipp Melanchthon's Autograph in the Lutheran Lyceum Library in Bratislava. In *Magyar Könyvszemle*, 2001, 117, č. 2, s. 205–206; KOLLÁROVÁ, Ivona. Autografy osobností – autentický dotyk minulosti. *Knižnica*, 2002, roč. 3, č. 11–12, s. 562–565.

¹² O M. Institorisovi-Mošovskom: KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava: Veda, 2001, s. 141–165.

vaná do Lyceálnej knižnice, ale aj katalóg zostavený pri príležitosti darovania a aj jeho osobná korešpondencia.¹³ Preukazuje napríklad Institorisov záujem o staré bohemiká z 15. a 16. storočia. Ukazuje, ako ich aktívne vyhľadával prostredníctvom svojich známych v Čechách a na Morave. Rozposlal im dokonca zoznam titulov, o ktoré mal záujem. Priatelia mu knihy hľadali u svojich priateľov a referovali o výsledkoch. Takto sa do knižnice bratislavského lýcea dostali dnes unikátne zachované pobelohorské bohemiká. Vďaka korešpondencii vieme vystopovať, ako získal napríklad Kutnohorskú Bibliu z roku 1489 a iné vtedy i dnes vzácne knihy. Zároveň možno abstrahovať vzťah ku knihe ako zberateľskému artefaktu. Nielen to. Institoris vedie k druhej, významnejšej rovine provenienčného výskumu – skúmaniu aktívneho vzťahu k tlačenej knihe ako k nosiču informácií. V Institorisovi sa spája zberateľ s čitateľom. Institoris je príkladom toho, čo dnes naozaj potrebujeme alebo si myslíme, že potrebujeme – aktívneho „poznámkovača“ kníh, človeka, ktorý získanie knihy a svoju interakciu s ňou zaznamenal. Aj v tomto zmysle reprezentuje nadštandard. V jeho knihách sa pravidelne vyskytujú rukopisné poznámky. Mnohé sú dnes okrem iného dôležitou relevantnou správou o autoroch, prekladateľoch a vydavateľoch anonymných diel, nenahraditeľnou pomôckou spracovávateľa. Toto je však výnimka z pravidla. Takéto poznámky sa v knihách vyskytujú zriedkavo.

Na tomto príklade možno preukázať ešte jednu zriedkavosť, uvedomiť si ešte jednu dôležitú okolnosť. Živý, realistický a neschematický obraz o Institorisovi ako čitateľovi sme nezískali len prostredníctvom jeho zachovaných kníh a katalógu, teda klasickej pramennej základne dejín knižnej kultúry. V poznávaní jeho osobnosti a kultúrnych záujmov sa spojilo niekoľko druhov prameňov. Informácie o jeho živote nám pomáhajú pochopiť jeho vzťah ku knihe. Jeho vzťah ku knihe otvára možnosti interpretácii jeho osobnosti. Toto môže zabezpečiť iba heterogénna báza prameňov, v ktorej má knižná pozostalosť dôležité miesto.

Štandardom provenienčného výskumu odohrávajúceho sa v intenciách infomačného spracovania zbierok je však niečo iné. Preukázateľných vlastníkov sú stovky.¹⁴ Záznamov využiteľných pre interpretácie čitateľstva je rádovo menej. Majú charakter poznámok k obsahu diela, bibliografických či biografických poznámok. Niekedy vlastník polemizuje s autorom, dopĺňa text. Niekedy sa dozvieme aj to, že autor je hlupák a čítanie knihy obsahujúcej taľafatky a nezmysly, bola strata času. Niekedy vlastník tvorivým a vtipným spôsobom vstúpil do textu. Právnik, publicista a významný slovenský etnograf prvej polovice 19. storočia Ján Čaplovič (1780–1847) „ponapravil“ Hruškovcov katechizmus vtipnými, hoci „heretickými“ poznámkami.

Tabuľka ukazuje niektoré príklady textu katechizmu a Čaplovičove repliky. Takto systematicky je dotvorený celý katechizmus. Vzniklo vtipné paralelné dielko. Iný komentátor v tej istej knihe to ohodnotil ako „ohavné urážky“ a „zneuctenie“.¹⁵ Zhodnotenie takýchto čitateľských pozná-

Katechizmus	Čaplovič
<i>Laskavý Čtenáři! Dejž tobě Hospodin Ducha Uměňj a Bázně své!</i>	<i>A penezí kolik chceš</i>
<i>Kterak po stole dekovati mají</i>	<i>že se Slovak najedel packanini s vydrgance</i>
<i>K Bohu do Nebe přijdu</i>	<i>Ak mne tam pustia</i>
<i>Ktera jest prava cesta k spasení: Pravé Křestanství</i>	<i>a Peníze</i>
<i>A kdež máme slovo boží? V Písme Svatém, a Bibli, ...</i>	<i>kde su pekné rozprávki</i>
<i>Že máme něco činiti, a něco zanechati.</i>	<i>a husy nekradnuti</i>
<i>Abychom Jména Božího na darmo nebrali</i>	<i>ale za Tringeld</i>
<i>Co Buh od nás vyhledává: Abychom Den Sváteční světli</i>	<i>A dobre se hostili, a popoludní se v krčme statočne bili</i>
<i>ponevadž toho Dne, Buh sám po dokonaném Stvoření všech Vecy, odpočinul</i>	<i>a fajku si zapálil</i>
<i>Když pilně pracuje, a Rukama svyma něčeho nabýva: A nebo jestli nemůže pracovati, Almužny od jiných žádá</i>	<i>a co mu chybí, ukradne.</i>
<i>Jest Shromážděnj pobožnych křestanu, kteříž prawau Víru, a pravé Náboženství mají</i>	<i>a klamu, kde mohu</i>

mok si vyžaduje zbaviť sa predsudkov. Potom si môžeme uvedomiť niekoľko dôležitých okolností. Čaplovičove poznámky v slovenskom katechizme nie sú prázdnyňm žartovaním, ale majú etnografickú dimenziu. Hoci sa to na prvý pohľad nezdá, majú veľa styčných bodov s jeho národopisným dielom. Humor a nadhľad podobného druhu sa prejavil napríklad v jeho diele *Slováci v Uhorsku*. Objavujú sa tu typické slovenské jedlá, hudobné nástroje a náchylnosť Slovákov k alkoholu a krčmovým bitkám. Nájdemie ich aj v jeho *Črtách o kultúre, mravoch a spoločenskom*

¹³ Rukopisná zbierka Lyceálnej knižnice v Bratislave (v správe ÚK SAV).

¹⁴ Zastúpenia jedného vlastníka v zbierke je škála od jedinej po desiatky kníh. Vyskytujú sa známe mená, ale aj celkom neznáme osoby. Výsledkom zámerného a sústredného zberateľstva je aj spomenutá Šimkova knižnica zachovaná v celosti.

¹⁵ Hruškovc, Samuel. Katechizmus D.M.L. V B. Bystrici: Z. Štefániová, 1824. Ústredná knižnica SAV. BB 190. „Blasphemiis Cs[aplovič]ii foedissimis turpiter contaminatur“.

živote. Niektoré doplnky majú charakter veršikov a pripomínajú *Slovenské verše*.¹⁶ Porovnanie týchto, dnes akýchsi „oficiálnych“ Čaplovičovych textov a privátnych, možno čisto impulzívnych záznamov, ktoré pravdepodobne nemal nikto vidieť, ukazuje na akýsi predel, na paralelné svety. Poukazuje aj na isté rozpory. Čaplovič vo svojich dielach hodnotí Slovákov eufemisticky, ako vo svojej podstate mravný národ. V katechizme reflektuje ľudskú povahu pod nánosmi náboženskej výchovy podstatne realistickejšie. Podčiarkuje lenivosť, alkoholizmus, krádeže, cudzoložstvo...

Čaplovičov heretický katechizmus nám zároveň pomáha poznať lepšie jeho osobnosť, nielen dimenziu aktéra národného hnutia. To, čo som nazvala predelom, môžem označiť aj inak – ako prejav autocenzúry. Nacionálny a priateľne satirický Čaplovič je zrazu dych vyrážajúci sarkastický realista s racionálnym vzťahom k náboženstvu v období, keď údajne žiadni skutoční ateisti ešte neboli. Bez tohto nálezu by nás ani nenapadlo takto uvažovať o osobnosti z panteónu slovenských dejín.

Tu sa ukazuje, že provenienčný výskum v zmysle kontextového zúžitkovania vlastníckych záznamov nám môže priniesť oveľa viac ako „len“ poznanie „funkcie knihy“. Bude možné využiť takéto dáta pri aj pri poznávaní čitateľstva v novoveku? Nestanú len dokladom individuálneho zberateľstva? Pomôžu nám dospieť ku zovšeobecneniam demytologizujúcim typographieum? Výsledky výskumov ma vedú viac k pesimistickému konštatovaniu o súčasných metodologických obmedzeniach dejín knižnej kultúry. Môže nás len trocha potešiť, že tento problém – problém zatiaľ nepreklenutej priepasti medzi deskripciou a pochopením – majú iné historické disciplíny.¹⁷ Súčasný stav spracovania zbierok a zachované súpisy umožňujú v individuálnych prípadoch rekonštrukciu osobnej alebo inštitucionálnej zbierky. Len zriedkavo vedú k hlbšiemu poznaniu jej využitia a jej vplyvu na vedomie vlastníka a pod. Ak stále pripúšťame, že niečo také je, resp. bude v budúcnosti možné, zrejme nám to umožní len sofistikované skúmanie a vyhodnocovanie podstatne mohutnejšieho množstva vlastníckych záznamov z veľkého počtu zachovaných historických zbierok v nadinštitucionálnych rámcoch elektronického prostredia. Inak povedané, čaká nás naisto ešte veľa čiernej práce s neistým výsledkom...

Kultúrne dejiny sú plné otázok. Netýkajú sa len funkcie typographie v dejinách novoveku, ktorú sa snažíme osvetliť prostredníctvom analýzy individuálneho vzťahu ku knihe metódov od knihy k vlastníkovi a od vlastníka k dejinám čítania. Niekedy je to naopak. Niekedy by sme veľmi potrebovali zbierky, katalógy a vlastnícke záznamy pre osvetlenie javov či osobností. Veľmi dobrým príkladom je výskum čitateľských fenoménov – ľudovej literatúry, čítanie žien, výskum recepcie jozefínskej politickej literatúry tzv. brožurantstva. Bratislavský senátor a intelektuál Karol Gottlieb Windisch (1725–1793) bol autorom a vydavate-

lom. Vo svojich listoch priateľom bol aj systematickým komentátorom mediálneho, predovšetkých vydavateľského života v Bratislave a okolí. Bol zároveň vlastníkom pozoruhodnej knižnice. Hoci sa nám nezachovala, máme k dispozícii jej katalóg. Je kompatibilný s tým, čo o Windischovi vieme aj na základe iných prameňov. Dokumentuje jeho odborné – historické a geografické – a literárne záujmy. Dokumentuje istým spôsobom aj jeho príslušnosť k slobodomurárom. Dokumentuje čiastočne, z čoho čerpal inšpiráciu pre svoje vlastné knihy alebo odborné periodiká, ktoré zostavoval. Knižnica obsahuje niekoľko problematických, či zakázaných kníh. Windisch sa vo svojich listoch však neraz zmieňuje aj jozefínskych politických textoch a ich autoroch. Toto sa nám už v katalógu už hľadá podstatne ťažšie. Pokiaľ nie sú ukryté pod názvom „verschiedene Piecen“¹⁸, nevieme ich prítomnosť v knižnici preukázať. Výskum niektorých segmentov typografickej kultúry a teda aj čitateľských preferencií komplikuje fakt, že nie všetky vydania boli zberateľským objektom. Mímoriadne rozsiahly a vo veľkom množstve vydávaný segment jozefínskej politickej literatúry je výborným príkladom: v zachovaných osobných a inštitucionálnych zbierkach z tohto obdobia sa takmer nenachádza. Približne to isté môžeme konštatovať o lacných jednolistoch, tzv. jarmočných tlačiacich. To, čo o nich vieme, je len špička ľadovca. Tušíme, že tlačiarci ich vydávali niekoľkonásobne viac, ako máme dnes k dispozícii. Postupne sa objavujú nové a nové. Akékoľvek veľké nálezy však nikdy nebudú dostatočným prameňom pre zhodnotenie významu tohto typografického segmentu v kultúrnych dejinách.

Mnohé otázky literárnych dejín by dnes pomohla zodpovedať zachovaná osobná knižnica. Jozef Ignác Bajza (1755–1836), osvietenec a reformný katolík, spisovateľ a polemik napísal dve diela, do vydania ktorých zasiahla cenzúra. Katolícka hierarchia zakázala vydať jeho *Rozličné verše*. Cenzor okrem iného upozornil na to, že niektoré básne sú prevzané z *Epigramov* Johna Owena. Bajza napísal aj v slovenskom priestore pozoruhodný dobrodružno-sentimentálny román *René mládenca príhody a skúsenosti*. Vďaka cenzúre nevyšiel celý. Prvá časť románu je orientom dýchajúci rozprávkovo-dobrodružný príbeh lásky Reného k pašovej dcére Fatime, lásky muftiho dcéry Hadixy k Renému. Všetko sa odohráva v exotických exteriéroch moreplavby, Egypta a iných islamských krajín. Mihnú sa tu zbojníci, čiernokňazník, šarkan a exotické zvieratá. Boj o život v nebezpečných situáciách striedajú psychologické ponory do stavov zamilovanosti a lásky.

Katolícki duchovní písali spravidla kázne, teologické traktáty alebo ľudovovýchovné vzdelávacie knihy. Literárni historici sa dodnes nezhodli na tom, odkiaľ Bajza čerpal inšpiráciu k exotickému ľubostnému románu.¹⁹ *Rozličné verše* ukazujú, že plagiátorstvo mu nebolo cudzie. Bajzova knižnica sa nám nezachovala a nikdy sa asi nedozvieme, odkiaľ vidiecky farár, ktorého „najdobrodružnejšia“ životná

¹⁶ ČAPLOVIČ, Ján. *O Slovensku a Slovákoch*. Zost. a prel. V. Urbancová. Bratislava: Tatran, 1975.

¹⁷ Výstižne to zhrnul Zdeněk Vašíček v prirovnaní k družicovej fotografii, na ktorej síce vidno veľký čínsky múr, ale žiadnych Číňanov. VAŠÍČEK, Zdeněk. *Archeologie, historie, minulost*. Praha: Karolinum, 2006, s. 57–58.

¹⁸ TANCER, Jozef. *Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen: Lumière, 2008, s. 201–269.

¹⁹ Mohol to byť napríklad Voltairov román *Zadig*. ŠTEVČEK, Ján. Fikcia a pravda Bajzovho románu. *Slovenská literatúra*, roč. 35, 1988, č. 4, s. 356.³

skúsenosť boli štúdiá na viedenskej katolíckej univerzite, prevzal detailné informácie o exotických krajinách a moslimoch, odkiaľ čerpal inšpiráciu pre ľúbostnú zápletku a ako mu vlastne zišlo na um vytvoriť hybrid lacného komerčného románu. Pravdepodobne sa nikdy nedozvieme, čo ho inšpirovalo vytvoriť čosi, čo by sa určite nedostalo do učebníc slovenskej literatúry, ak by to nebolo napísané po slovensky a vo svojej druhej časti nenieslo reformne-katolícky, svojim spôsobom antiklerikálny a silný sociálny akcent... Takýchto príkladov by sme našli veľa nielen v okruhu slovenských osvietencov. Práve tieto otázky sú podľa môjho názoru skutočnou vnútornou a trvalou motiváciou provenienčného výskumu, výskumu bez začiatku a konca v monotónnej každodennosti spracovania zachovaných historických knižníc. Naznačujú, že bude viesť k zovšeobecniteľným poznatkom len v interdisciplinárnom zovretí s príbuznými historickými disciplínami a v metodologickom znovuzrodení za hranicami archeológie knihy.

Zoznam použitej a citovanej literatúry:

BICKENBACH, Matthias. *Von den Möglichkeiten einer „inneren“ Geschichte des Lesens*. Tübingen: Max Niemeyer, 1999.

Bibliotheca Nationis Hungariae. Die Ungarische Nationalbibliothek in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle. Der Katalog aus dem Jahr 1755. Hrsg. von Ildikó Gábor; unter mitw. von Silke Trojahan; mit Beitr. von István Monok und Dorothea Sommer. – Hildesheim [etc.]: Olms, 2005.

ČAPLOVIČ, Ján. *O Slovensku a Slovákoch*. Zost. a prel. V. Urbancová. Bratislava: Tatran, 1975.

KOLLÁROVÁ, Ivona. Philipp Melanchthon's Autograph in the Lutheran Lyceum Library in Bratislava. *Magyar Könyvszemle*, 2001, roč. 117, č. 2, s. 205–206.

KOLLÁROVÁ, Ivona. Autografy osobností – autentický dotyk minulosti. *Knižnica*, 2002, roč. 3, č. 11–12, s. 562–565.

KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava: Veda, 2001.

OKOLIČANYOVÁ, Vlasta. Autografy nemeckých humanistov Philippa Melanchthona a Victorina Strigela v Univerzitej knižnici v Bratislave. *Knižnica*, 2010, roč. 11, č. 7, s. 32–37.

MONOK, István. Leser oder Sammler? Die Veränderungen der Buchsammel- und Lesegewohnheiten an der Wende des 17. zum 18. Jahrhunderts. *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts*, 1997, roč. 12, s. 127–142.

ŠTEVČEK, Ján. Ficcia a pravda Bajzovho románu. *Slovenská literatúra*, 1998, roč. 35, č. 4, s. 356.

TANCER, Jozef. *Im Schatten Wiens: Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen: Lumière, 2008.

TREND, David. *The End of Reading: From Gutenberg to Grand Theft Auto*. New York: Peter Lang, 2010.

VAŠÍČEK, Zdeněk. *Archeologie, historie, minulost*. Praha: Karolinum, 2006.

VIERIKOVÁ, Mária. Lyceálna knižnica v Bratislave. In *Historické knižničné fondy na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1988, s. 96–105.

ZMETÁK, Igor. Historická knižnica Daniela Krmana. *Knižnica*, 2003, roč. 4, č. 10, s. 474–476.

ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Systém dejín knižnej kultúry. In: *Kniha. '85 '86: Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 63–75.

